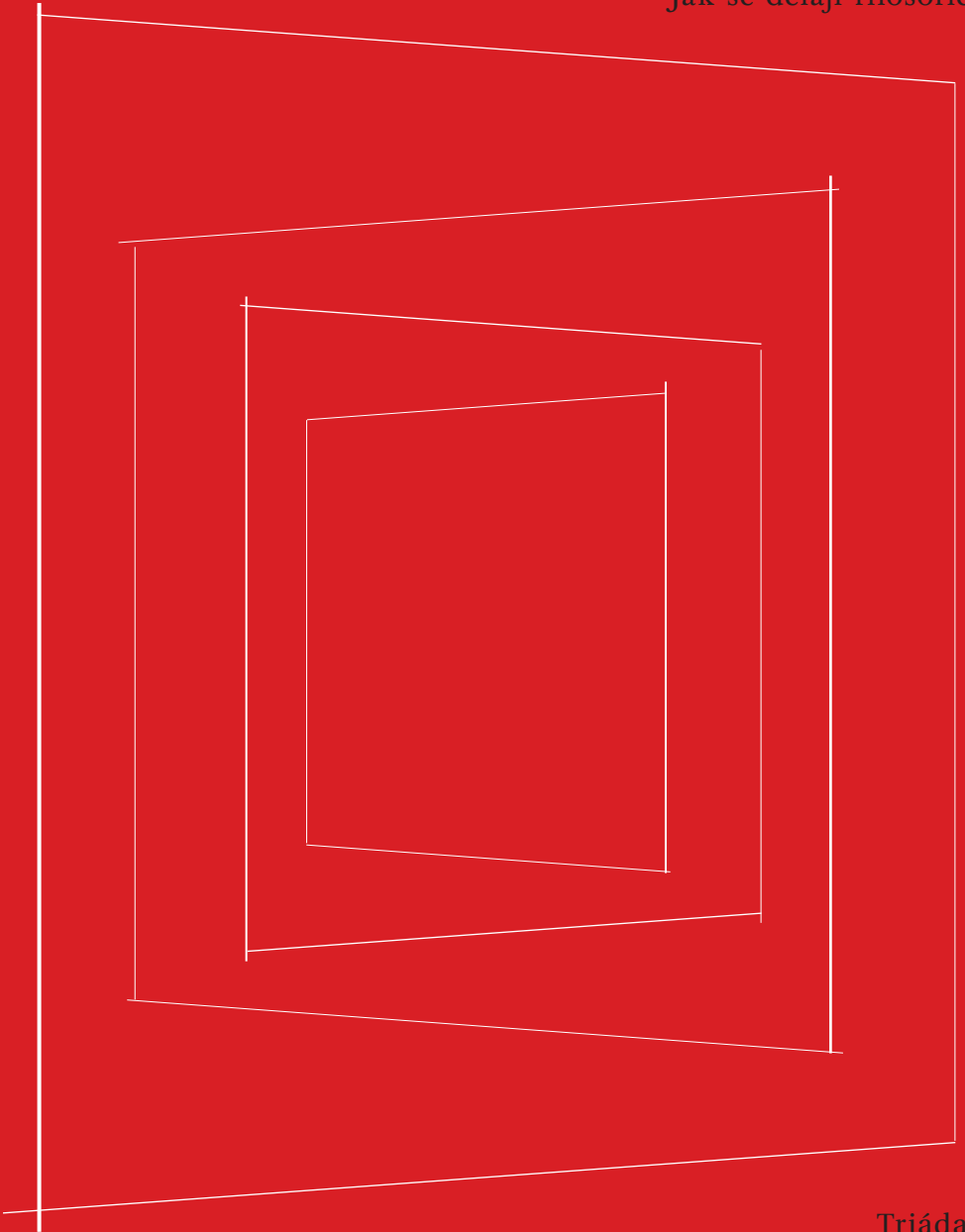

Zdeněk Vašíček
Jak se dělají filosofie

Jak se dělají filosofie

Zdeněk Vašíček
Jak se dělají filosofie

Triáda

Kniha vychází s podporou
Ministerstva kultury ČR

© Zdeněk Vašíček – dědicové, 2012
Frontispis © Jaroslav Blažek, 2001
ISBN tištěné verze 978-80-87256-61
ISBN verze PDF-9 978-80-7474-021-3

Úvodní slovo

„[...] je to také v jistém smyslu napsáno
před vchodem k filosofii:
„Zanechte vši naděje, vy, kteří vstupujete.““

Friedrich W. J. Schelling

Samozřejmě, že filosofické otázky jsou neřešitelné, napsal Stanley Cavell, ale existují lepší a horší způsoby, jak o nich uvažovat. A budeme-li mít štěstí, lze při tom nalézt něco jiného, než co jsme hledali – dodal bych. To platí stejně tak i o problému, co s filosofii vůbec. Vyřešené otázky ji opouštějí – nu a já doufám, že jsem její hranice v této úvaze nepřekročil, aspoň podle výsledků soudě.

Mnoho záleží na pořadí čtení, já bych jako čtenář zvolil pořadí aleatorické. Proč ne? Filosofická kniha se začátkem a koncem je totiž už sama protimluv, toho si byl vědom už Schopenhauer. Jednotlivé kapitoly sice na sebe odkazují, ale pořadí jejich čtení není závazné. I v tom je zakódována jistá zpráva, jaká? Nevyhnul jsem se opakování, byť vždy v jiných souvislostech. I toho, co jsem napsal dříve. Banality zůstaly, proč ne, bez nich nic nepochopíme. Zabýval jsem se více tím, co je mimo nás, ale to proto, že cesta do našeho nitra je dlážděna právě tímto „mimo“, důsledky pro sebe si může ostatně každý vyvodit sám.

Podle počtu citací by mohlo být mylně usuzováno, že obzvláště přisahám na Nietzscheho. Není tomu tak. Aforismy izolované od kontextu mohou mít totiž samostatnou hodnotu, snad dokonce mimo rámec filosofie, domnívám se. Díky *exagérer pour mieux comprendre* působí jako světlice. On sám ostatně považoval aforismus a sentenci za formy věčnosti.

A nakonec – je to práce veskrze nepůvodní, jedná se jen o rozvedení stanoviska Fritze Mauthnera: „Proto se bezmála domnívám,

že celá naše filosofie sestává více z jazyka než z rozumu [...]. Chybí nám doposud gramatika rozumu.“¹ Cílem bylo si některé věci osobně vyjasnit, což se zřejmě nezdařilo, stejně tak ani záměr podat jako Fichte (v úvodu ke svému spisu) „jako slunce jasnou zprávu, pokus donutit čtenáře k pochopení“.

¹ „Daher ich beinahe vermute, daß unsere ganze Philosophie mehr aus Sprache als aus Vernunft besteht [...] Es fehlt uns noch immer an einer Grammatik der Vernunft.“ Mauthner, Fritz: *Beiträge zu einer Kritik der Sprache. Sprache und Grammatik*. 3. sv.: Zur Grammatik und Logik. Berlin, Cotta 1902. {Ve skutečnosti jde o motto k uvedené knize z listu J. G. Hamanna F. H. Jacobimu.}

Obsah

Úvodní slovo / 7

I

Předběžně: co jsou filosofie / 11

Dělení a sousedé 11 / Tvrzení o tvrzení 15 / Odvolávky 17 / Celek 18
Pluralita filosofí 20 / Odstup 24 / Symptomy a důsledky 27
Vnější kritika 29 / Problémy katalogu 31 / O co se opírají 33 / Jazyk 42

II

Filosofie sledují jazyk / 44

Obecný jazyk 44 / Vazby slov 46 / Každodenní svět 49
Ke slovníku filosofí 53

III

Jsou formulovány jazykem / 57

Gramatika filosofie 57 / Obecný jazyk a filosofie 57 / Substantiva a členy 60
Substantivisace 62 / Odvozování a skládání substantiv 64 / Adjektiva
a příslovce 64 / Pronomina 64 / Verba 65 / Vztahy 66 / Negace 67
Klasifikace a hierarchie 69 / Subjekt a predikát 70 / Věta 71 / Tropý 73

IV

Musí respektovat celek / 79

Universalita 79 / Svět 82 / Potřeba celku 84 / Spojitosti a vztahy 86
Termín celek 89 / Celek a část 90 / Koherence 92 / Metajazyky 94
Celek a okolí 95 / Celek a jazyk 97 / Celek filosofie 99 / Obraz 102

V

Konstrukce filosofí / 107

Oposice 107 / Kontrární oposice mýtů 107 / Vícerozměrná
universa 109 / Universum filosofí 111 / *Oposice bytí a ne-bytí* 116 / Pojem
bytí 116 / Ne-bytí 120 / Hraniční pojmy 122 / *Metafysika* 127

VI

Pojem jako základ / 131

Úvod 131 / *Synchronie pojmů* 133 / *Diachronie pojmů* 140
Rámce pojmů 140 / Rámec obecného jazyka 141 / Rámec rétoriky 142
Jazyky vědních oborů 144 / Dynamisace a organizace pojmů 146

VII

Místa a funkce v soustavě / 153

Úvod 153 / *Subjekt* 154 / Syntaxe a sémantika subjektu 154
Subjekt jako fundament 157 / Centrum 158 / Pozorovatel, osoba 161
Popis 163 / Reflexe a autoreflexe 164 / Problémy autoreflexe 167
Transcendence 171 / *Nekonečno* 173

VIII

Argumentace a logika / 177

Diskursivita 177 / Argumentace 179 / Topika 181
Logika 184 / Trilema 186

IX

Média filosofie, filosofie médiem / 188

Koncepce média 188 / Média orálnosti 188 / Sapienciální myšlení 190
Písemný záznam 191 / Orientace a školy 194 / Latinská Evropa 197
Národní jazyky 201 / Dvojí cesta 202 / Vyšší jednotky 203
Médium formy 204 / Filosofický provoz 206

X

Klenba / 210

XI

Bibliografie / 215

Ediční potnámká / 231

Jmenný rejstřík / 233

I

Předběžně: co jsou filosofie?

Dělení a sousedé 11 / Tvrzení o tvrzení 15 / Odvolávky 17 / Celek 18
Pluralita filosofí 20 / Odstup 24 / Symptomy a důsledky 27 / Vnější kritika 29
Problémy katalogu 31 / O co se opírají 33 / Jazyk 42

*„Ve filosofii jsou otázky důležitější než odpovědi
a každá odpověď se stává novou otázkou.“*

Karl Jaspers

Dělení a sousedé

Stav, kdy máme desítky navzájem si odporujících definicí filosofie, vede ke stanovisku, že filosofie nemůže být definována (jak soudí např. *Encyclopaedia Britannica*²). Popisovat filosofie snad můžeme, i když jim tak vlastně pravidla popisu nadřazujeme. Ovšem i pojem pojmu (a tedy i definice) může být rozličně pojat a je jen na nás si z nich vybrat. Proto filosof připomíná barona Prášila vytahujícího se z bažiny za vlastní cop. Proč tak tomu je, tomu se budu věnovat nadále, jakkoli se obávám, že se kruhem navrátím. Ale to už snad budu, budeme maličko jiní.

Aristoteles rozeznával dvě intelektuální ctnosti: *teoretickou moudrost (sofia)* čili schopnost správně přemýšlet o povaze věcí a světa, ta rozvažuje o obecných věcech a vede k vědění; a dále *praktickou moudrost (frónésis, od frén, původně bránice, srdce, nitro, později mysl, rozum)* jako schopnost uvažovat o tom, proč a jak máme

² *The New Encyclopaedia Britannica*. Sv. 25. Chicago, Encyclopaedia Britannica Inc. 1998, s. 679–683.

jednat, abychom měnili svět a hlavně sami sebe k lepšímu. Hledá se osobní *areté*, autarkie, ataraxie. Propojení obou moudrostí však činí často potíže, viz Aristotelův pokus spojit *fýsis*, Boha a Dobro. Vyklouzl z toho Epikuros, který svou kosmologii/ontologii vědomě upravil tak, aby nepřekážela lidské spokojenosti. Rozlišuje se teoretická, profesionální, katedrová filosofie od vyjadřování se o stavu světa a člověka (orientační filosofie, *Weltweisheit*) a od filosofie praktické, životní, osobní – ale i ty druhé se leckde dočkaly universitních stolic.³ Nezdá se, že by se kdy takto rozdělení filosofové navzájem oceňovali, tak podle mistra Eckharta jeden mistr života platí víc než tisíc universitních mistrů.

Jako východisko lze brát i vše, co je za filosofie označováno, což představuje vskutku nesourodý celek. Tradičně se člení na metafysiku, etiku, estetiku a logiku. Dále rozlišujeme filosofie podle jejich dílčích předmětů, máme pak třeba filosofii přírodovědy nebo historiografie. Liší se zásadními přístupy, uveďme fenomenologii versus tomismus. Do filosofí se pokoušejí včlenit nejnověji i metodologie jako strukturalismus nebo konstruktivismus. Všechny mají odlišné metody a předměty, každá si mele své – jakákoli superfilosofie je v nedohlednu.

Je možno se pokusit o vymezení sousedstvím – tak podle B. Russella je filosofie jakási *no man's land* mezi vědou a theologií.⁴ Často jsou zvažovány její vztahy k umění. Odtud bohatá škála jejích forem – od objektivních vyjádření quasi-vědeckého charakteru (s monografiemi a statěmi jako vnějšími projevy) po zcela subjektivní, quasi-umělecké projevy (eseje a krásná literatura). Někde uprostřed stojící M. Heidegger přiznává, že není filosofem, přesněji, že

³ Böhme, Gernot: *Einführung in die Philosophie*. Frankfurt am Main, Suhrkamp 1994.

⁴ Russell, Bertrand: *History of Western Philosophy*. London, George Allen & Unwin 1946.

jeho myšlení není filosofické, což nemuselo být jen výrazem jeho skromnosti.⁵

Katedrové vědy, a to nejen filosofické, charakterisuje způsob získávání a předávání vědomostí experty na institučním základě – takové bylo například postavení filosofie v rámci středověkých čtyř svobodných umění. Což je spojeno s filosofiemi víceméně neosobními. Bývá tak generována přízračná lidská bytost, která žije v říši čisté abstrakce, dokonce smutná postava profesora, který je svým abstraktním jsoucнем odložen stranou, jako se do kouta odkládá vycházková hůl – tak jej viděl S. Kierkegaard. Tomu se soukromníci M. Montaigne, B. Pascal či D. Hume vyhnuli. Do toho vpadla přírodověda s novým pojetím vědy jako zkoumání, rozšiřování, přezkoumávání z principu revidovatelného korpusu vědění, tedy jako objektivních, naučitelných, kolektivních, neosobních poznatků (to si pro svou filosofii nárokoval E. Husserl). Jistěže jsou i opačná mínění: věda není filosofie, filosofie není věda, mezi nimi není most, ale jen skok (potud jeho žák Heidegger).

Osobních postojů se nelze nikdy zbavit, viz pietistické předpoklady Kantovy morálky osobní i hlásané. Nietzsche ukázal, čím byla doposud každá velká filosofie: byla zpovědí svého původce a jistým druhem memoárů, mimoděčným a nepozorovatelným. Zkrátka „jakou kdo filosofii má, záleží na tom, jakým člověkem je“, tvrdil J. G. Fichte, ale nezapomeňme, že dotyčný vyžadoval, aby každý chovanec (*Zögling*) nechtěl nic jiného než on. Jako přímo osobní filosofii uvedme pokusy o podání vlastního nitra u J.-J. Rousseaua a S. Kierkegarda. I přírodu můžeme zakoušet netematickým způsobem, jako to, v čem žijeme nebo co vnímáme. Existenciální filosofie s postulátem, že člověk je existence, nikoli esence, a že se tvoří sám (být podle jí odhalovaných pravidel), se rovněž obrátily přímo k člověku. Ještě lépe to dokázala krásná

⁵ Heidegger, Martin: *Das Ende der Philosophie und die Aufgabe des Denkens*. In: Heidegger, M.: *Zur Sache des Denkens*. Tübingen, Niemeyer 1969.

literatura, a to nejen ta, která přímo na filosofii navazuje (jako H. Broch, R. Musil, T. Mann, J.-P. Sartre).⁶

Naopak u existencialismu se z jistého typu původně osobnostní filosofie stala metoda pro dílčí vědy. V případě hermeneutiky se z pomocné vědy filologické odvodila metodologie několika vědních oborů, která se nakonec sama přiblížila k neosobní filosofii. Zznamenejme i to, že v jiných vědních oborech vzniklé přístupy se stávají jakousi filosofií (možná), přinejmenším jsou tak chápány (např. M. Foucault, R. Barthes, J. Baudrillard). Fenomenologické přístupy k vnímání, pocitům a k okolí člověka, původně zamýšlené jako fundament jediné a pravé vědecké filosofie, přispěly naopak (aplikacemi v psychologii a antropologii) k možnostem introspekce a vnímání vlastní tělesnosti.

Jazyk agory, zejména jazyk publicistiky, přebírá pojmy z filosofie a přeměňuje je v málo obsažné a neurčité výrazy. To je zřejmé dokonce na samém termínu filosofie, který je běžně užíván ve smyslu výchozího pojetí, smyslu něčeho, neurčitého přemítání o čemkoli. Takže se můžeme shledat s filosofií šachu, jízdního řádu, podnikání a vlastně čehokoli.⁷ Ale ne že by to bylo zcela od věci – dnes sem patří i mnoho akademických textů povšechně se zabývajících stavem současného světa.

Odtud není daleko k neurčitému osobnímu ladění. Ve světě i v sobě se lze orientovat podle svých pocitů, nálad, postojů a preferencí, a ty tvoří jistý, byť i problematický celek. Verbalisaci tohoto zmateného chumlu bych označil jako „parafilosofii“. Pokusím se zde podat některé její rysy. Vybírají se klíčové termíny jako třeba „ideologie“, „solidarita“, „ironie“, „konverzáce“, „zdravý rozum“; jsou to ale spíše požadavky, cíle, hodnoty, přání, a navíc tyto termíny obvykle zakládají velké binární oposice, kde jedna jejich složka

⁶ Habermas, Jürgen: Exkurs zur Einebnung des Gattungsunterschiedes zwischen Philosophie und Literatur. In: Habermas, J.: *Der philosophische Diskurs der Moderne*. Frankfurt am Main, Suhrkamp 1985, kap. VII.

⁷ Lounová, Jana: *Výrazy filozofie a filozofický* na stránkách novin. In: *Aluze*, 1999, č. 3–4.

bývá kaceřována. Tak ideologie, braná s despektem, je postavena proti pozitivně chápané neideologii (kterou například Roland Barthes pojímá jako „absolutně homogenní stav společnosti“ – pak se asociacím hřbitova či ještě lépe mrchoviště nevyhneme). Na takovémto základě nelze ovšem založit žádnou explicitně vyjádřenou teorii. Sama nic netvrdící kritika totiž závisí zcela na svých objektech, které si sama vybírá. Díky parafilosofiím lze podávat jakési střídající se dokumentární momentky současné společnosti, se vši variabilitou a dynamikou jejich příběhů. Což je ale rovněž důsledek způsobu jejich podání, který sám už do popisu jistou variabilitu vnáší, a co víc, pokouší se ji svému předmětu imputovat. Metodou Rortyho ironika je proto spíše nový popis než analýza. Ale co když opravdu hledání pravdy je jen strategií k přežití? – tázal se Nietzsche. Přežití za jakoukoli cenu?

Tvrzení o tvrzení

„Filosofie je reflexí nad filosofií.“
René Descartes

Jistěže ne-li základ, tedy alespoň počátek naše uvažování mít musí. To, co je všem filosofiím až dosud společné, je vystiženo podle mého soudu (a tedy i podle mé filosofie, kterou však znám jen nedostatečně) tvrzením, že filosofie je myšlení o myšlení. „Philosophy is reflective. The philosophizing mind never simply thinks about an object, it always, while thinking about any object, thinks also about its own thought about that object. Philosophy may thus be called thought of the second degree.“⁸ – „Philosophy, moreover, has this peculiarity, that reflection upon it is part of itself. [...] the theory of philosophy is itself a problem for philosophy; and not

⁸ Collingwood, Robin G.: *The Idea of History*. New York, O. U. P. 1961, s. 1.

only a possible problem, but an inevitable problem.“⁹ Tak jako náboženství vyvozují obecné (synchronní) závěry z mýtů a eposů (z diachronie), stejně tak činí filosofie, jistěže na mnohem širším základu myšlení vůbec.

Filosofie by byly soubory tvrzení (meta-tvrzení, *second-order thinking*), kterými se vyjadřujeme o jiných souborech tvrzení (od objektových souborů počínaje), a to aniž by její soubory byly částí souborů výchozích. Vyjadřujeme-li se o filosofii, jsou tedy naše tvrzení opět myšlením dalšího řádu. Nalézáme se tak na třetím schůdku nekonečného schodiště či žebříku. Už v roce 1810 navrhoval kantovec Friedrich Köppen filosofii filosofie. Dnes se objevuje metafilosofie jako kritické vyjadřování se o filosofii.¹⁰ Filosofie je možno „dekonstruovat“ s možným cílem objevit pravidla jejich konstrukce (zatím jsou známa bohužel spíše pravidla dekonstrukce). A spějeme dále. V tom případě bude na řadě konstituce meta-metafilosofie atd., ale i tu lze zpětně do filosofie zařadit. Kam potom patří tato úvaha, bůh sud'. Filosofie má tedy tu zvláštnost, že reflexe o ní je částí jí samé. Vlastní teorie je pro filosofii problém, a to nejen možný a nevyhnutelný, ale dokonce neřešitelný (jak plyne z aporií vyplývajících z autoreflexe a autoreference, o čemž dále).

Myšlení o myšlení je slučitelné s tvrzením, že filosofie studují základní obecné pojmy a principy. Což s sebou nese nejméně tři předpoklady, které však nemusí všichni sdílet. Jednak důvěru v platnost, pravdivost, ověřitelnost těchto výpovědí. Dále že naše uvažování je racionální (jaké jsou racionální definice racionality?). Současně se předpokládá, že i skutečnost je rozumná, tedy nám přiměřená, že svět existuje ve své jednotě. Descartes proto odmítl existenci Zlého démona schopného nás klamat a Einstein předpokládal, že Bůh nehraje cinknutými kartami. Což jsou ovšem pouhá přání.

⁹ Collingwood, Robin G.: *An Essay on Philosophical Method*. London, O. U. P. 1933, s. 1–2.

¹⁰ Viz revue *Metaphilosophy* vycházející od roku 1970.

Odvolávky

Filosofii lze rovněž vymezit, zhruba řečeno, jako diskursivní myšlení, které se neodvolává na nic *nad* sebou. Ale to jedině proto, že si filosofie nějakou tu nejvyšší instanci vždycky najdou, jistěže u sebe, viz Aristotelův *motor immobilis*, Descartovo *lumen naturale*, Wittgensteinovo „mlčení“. K tomu připojme další možné určení filosofie, a to že se vyjadřuje o všem *před* (či *za*) ní samou, ať už to nazývá jsoucno, svět, vesmír, život, dějiny, nebo dokonce cosi tak nejasného jako existence či skutečnost. Nečiní-li tak, je předpokládána filosofie jiná, vyšší, s výchozí přirozeně kompatibilní. Tato vymezení mají dva základní důsledky. Buď se filosofie o sobě nevyjadřuje, a v tom případě nedokáže ani vymezit sebe samu. Jestliže se filosofie má vyjadřovat o celku, o všem (vedle celku toho, o čem se vyjadřujeme, můžeme navíc uvažovat i celek pocítovaný), měla by do sebe zahrnout jak své výpovědi, tak i výpovědi o sobě. V tom případě ale, jak víme z logiky, je porušeno typové pravidlo, to vyjadřování o sobě nepřipouští, a navíc nastupujeme na jakési nekonečné schodiště (či dokonce do houpačky).

Stejně tak nejisté je vymezení souboru tvrzení, s pomocí kterých filosofie argumentuje, nebo se dokonce vyjadřuje. Nebývá to zdaleka soubor vědních oborů, ale spíše jakési neurčité pomezí, kde jednotlivé formy vědění splývají a zdaleka nedosahují koherence. Jsou to spíše důsledky rétorického rokování o věcech, které – jak pravil Aristoteles – mohou být tak či onak. Filosofii jde přitom o pravdu, ale tu si ona sama musí definovat. Můžeme také odkazy na vědění a vědu odmítat. Jistě, proč ne. Filosofická spekulace, pokud pracuje s pojmy, je totiž vůči existenci jejich předloh neutrální, srovnej Russellovo stanovisko, že filosofická tvrzení nemohou být potvrzena ani zamítnuta odkazy na empirickou evidenci.

Celek

Filosofie nemohou (neměly by) vyjadřovat výsledky zkoumání svého předmětu, tedy jistého celku jinak než celistvým souborem tvrzení, tedy opět celkem. Zkoumají celek, a proto by měly být samy celkem. Zkrátka: „Die Philosophie richtet sich tendenziell auf einen Gesamtzusammenhang des Ganzen. Der philosophische Geist überlässt kein Wissen der Vereinzelung, sondern integriert es in seine Gesamtschau,“ píše W. Dilthey.¹¹ Jistě, ale celky máme uzavřené a otevřené. „Die abgeschlossene Theorie gilt für alle Zeiten; wo immer Erfahrungen mit den Begriffen dieser Theorie beschrieben werden können, und sei es in der fernsten Zukunft, immer werden die Gesetze dieser Theorie sich richtig erweisen.“¹² Tomu odpovídají představy některých filosofů o jedinečnosti a věčnosti filosofie (podstata, stálé, neměnné, hierarchie – *philosophia perennis*). Podle Kanta, dokud nebude filosofie dokonalým systémem, můžeme jen filosofovat (philosophieren), a nedivme se proto jeho ideálu filosofie jako korpusu jistého, a tedy trvalého vědění. Ideál takovéto filosofie nevylučuje kumulativnost a rozpracovávání (představy tomistů a fenomenologů o vědě). Sdílen všeobecně tento názor jistě není, ale bývá často akceptován ve slabším pojetí. „[...] můžeme dospěti, přijmeme-li za základ data, jimž instinktivně věříme, k spořádané a systematické organizaci svého poznání, v němž, třebaže *možnost* omylu trvá, jest jeho pravděpodobnost zmenšena vzájemnými vztahy částí a kritickým zkoumáním, jež předcházelo souhlasu.“¹³

O celku není problém hovořit, problémem je jej vymezit (u pojmu Boha je to obdobná potíž), a co teprve u problému celku filosofie. Aby mohla pojednat o všem (tedy o celku), vychází především z binárních oposic – a těch je mnoho. Jsou nutné, protože Jedno

¹¹ {Ve skutečnosti citát z hesla Wilhelm Dilthey na http://de.wikipedia.org/wiki/Wilhelm_Dilthey.}

¹² Heisenberg, Werner: *Schritte über Grenzen*. München, Piper 1971, s. 93.

¹³ Russell, Bertrand: *Problémy filosofie*. Praha, Čin 1927.

(Vše, Bytí atd.) nemůžeme pochopit, popsat jinak než dělením (jing/jang), vztah celku a části (což je rovněž oposite) je neodbytý. Jednotlivé filosofie se pak rozlišují přitakáním jedné straně binarity (nominalismus/realismus; determinismus/indeterminismus atd.). Jedním z důsledků je to, že můžeme za vskutku filosofický problém (filosoféma) pokládat ten, který připouští dvě základní (na sebe nepřevoditelná) a nemodifikovatelná tvrzení. Což umožňuje si mechanicky vybírat a fabrikovat vskutku různorodé kombinace, a odtud „nic není tak absurdní a neuvěřitelné, aby to některý z filosofů netvrdil“ – jak tvrdil už řečník Cicero, filosof Descartes a po nich literát Jonathan Swift.¹⁴ Nedivme se proto příliš Johnu Wheelerovi (objeviteli černých děr ve vesmíru), pro kterého jsou takové filosofie prázdnou a řinčící plechovkou, kterou za sebou táhne auto vědy.¹⁵

Ale co když se nám úsilí o celek nedaří? Máme jej tvořit arbitrárně? Není poctivější protiklady vidět jako protiklady a přiznat se k nim? „Vůle k systému je nedostatek poctivosti“ – tolik Nietzsche v *Soumraku model*.¹⁶ Pravdivost jakéhokoli výroku může být totiž udržena, ať se děje cokoli, uděláme-li dostatečně drastické úpravy jinde v systému – potud W. V. O. Quine.¹⁷ V případě, jedná-li se o vyšší stupeň koherence systému, může při zdůraznění pravdivosti

¹⁴ „Němci jako jediní v Evropě mají zvláštní dar se nadchnout tím, co považují za abstraktní pravdy, aniž přemýšlejí o praktických důsledcích.“ De Tocqueville de Gobi-neauovi v roce 1855 (podle Bracher, Karl D.; Steinberg, Jean: *The German Dictatorship*. New York, Praeger 1971, s. 30).

¹⁵ „Filosof musí uznat fakta dokázaná vědou, ale zůstává mu právo diskutovat o filosofickém významu těchto fakt a o výchozích principech vědy.“ Bocheňski, Józef M.: *Metafyzika a moderní logika*, s. 155–166. In: Dvorský, Přemysl (ed.): *Metoděj Habáň a český tomismus*. Olomouc, Palackého Universita 2003.

¹⁶ Nietzsche, Friedrich: *Soumrak model čili Kterak se filosofuje kladivem*. Praha, K. Neumannová 1913, Výroky a šípy, 26.

¹⁷ „Any statement may be held true come what may, if we make drastic enough adjustments elsewhere in the system.“ Quine, Willard V. O.: *Two dogmas of empiricism*. In: Quine, W. V. O.: *From a Logical Point of View*. Cambridge (Mass.)/London, Harvard University Press 2003, s. 43.

jedné okrajové části dojít současně k pochybnostem o jiných částech. Soustředění na jednu oblast uvolňuje druhé, a to tvoří algoritmus provozu jednotlivých filosofických orientací a škol. Přírodověda (ale i mnohé humanitní vědy) mají předmět víceméně názorný a určitý – získávají tak možnost kontroly a odkazů. To filosofie nemá. William James si byl vědom toho, že filosofie je patrně hromadný termín pro otázky, které nebyly dosud zodpovězeny k plné spokojenosti těch, kteří je položili. Kam ale vlastně patří?

Pluralita filosofii

Franz Brentano tvrdil, že sice existuje mnoho psychologií, ale žádná psychologie. Z dosud podaného vymezení filosofie a jeho důsledků plyne, že je možno hájit tvrzení, že existují jen jednotlivé filosofie, nikoli filosofie „an sich“. „Každému je jenom tím, čím ji udělal sám,“ tvrdí o filosofii Friedrich W. Schelling.¹⁸ „Vzhůru na loď, filosofové!“ volá Nietzsche – na loď, ne na loď.¹⁹ Vedle jednotlivých filosofii máme jen rozpravy o nich (jako jsou dějiny filosofie a filosofická učenost, to, co Marc Richir označuje za „eklektický encyklopedismus“), nikoli ale filosofii samu. Až dosud zde podaná vymezení se totiž ukazují jako autodestruktivní.

Pro nominalisty by filosofie jako taková ani neměla mít samostatnou existenci – tu by měly mít jen její jednotlivé případy. Skládá se tedy z jednotlivých filosofii, podstatně rozdílných, z nichž každá si to, co filosofii je, definuje odlišně. Zkrátka – každá je odpovědí a kritikou těch druhých. Jejich přehled nám podávají dějiny filosofie, které jistě samy o sobě žádnou filosofii nejsou. Máme

¹⁸ Schelling, F. W. J.: *Ideje k filozofii přírody*. In: Schelling, F. W. J.: *Výbor z díla*. Praha, Svoboda 1977, s. 35, úvod.

¹⁹ „Auf die Schiffe, ihr Philosophen!“ – Nietzscheho „ihr“ může mít ovšem v dalším plánu poněkud ironický význam. Nietzsche, Friedrich: *Radostná věda*. Olomouc, Votobia 1996, IV, 289.

před sebou (nepřevládá-li dnes) obor vědění o filosofii, ale ani ten s ní nelze ztotožnit. Jakmile totiž překročíme faktografický rámec, nutně se ocitáme ve sféře výpovědí, které jsou slučitelné či neslučitelné s jistou filosofií. Zkrátka – docela dobře víme, i když ne vždy, co filosofií není, nikoli, co jí je.

Jiný způsob odpovědi je založen na tom, že zahrneme filosofii do jiného celku a v jeho rámci ji pak vymežíme. Dostáváme se tak k jakési metarovině, nebo dokonce k určitému, byť jen zkusnému vymezení filosofie. Myšlení o myšlení je jistě spojeno s jistými hledisky, není (či nemělo by být) beztvaré. Problém s úhly pohledu je v tom, že se vydělují ze systému, nevčleňují se do něho. Soubor hledisek je proto jakousi nadfilosofií. Lze je znovu posuzovat, popisovat, třídit a vystupovat či sestupovat ze žebříku stále dolů/nahoru? Navíc vždy je možno položit otázku z jiného stanoviska a doufat v nějaký ten kopernikovský převrat. Zde sledovaná měřítko vztahovaná na filosofie (např. celek, oposice) jsou až příliš obecná, mají hodnotu jen tehdy, budou-li rozpracována, ale – to je opět úkol filosofie.

Vyjádřovat se o sobě v podstatě znamená rozluštit vlastní šifru, dekodovat svůj kód, a to je v hypotetickém případě existence jediné filosofie nespílitelný úkol. Připustíme-li její existenci, nebyla by dešifrovatelná a popřela by tak vlastní vymezení – což je vlastně případ všech nefalsifikovatelných teorií.²⁰ Předpokladem jedné filosofie je tedy filosofie druhá. Jakmile filosofie A zaregistruje filosofii B, měla by se pokusit vyjádřit její tvrzení vlastními prostředky, tedy překládat. Dešifruje ji tak a převádí na vlastní kód, a pak

²⁰ Obdobně v případě jediného jazyka, dovozuje Flusser, „nemohl by se objevit problém mimojazykové skutečnosti a nebyl by žádný problém poznání skutečnosti“ (Flusser, Vilém: Jazyk a skutečnost. In: *Kritický sborník XX*, 2000/2001, s. 82). Podle Jurije M. Lotmana „Izolovaná kultura nemá špecifiku a nemá o túto otázku nijaký záujem. Pre ňu tvoria ‚muž‘ a ‚človek z nášho kmeňa‘ synonymá...“ (Lotman, Jurij M.: *Kultúra ako subjekt a objekt-sama-pre seba*. In: Lotman, J. M.: *Text a kultúra*. Bratislava, Archa 1994, s. 12).

vlastně $A = B$. Nepodaří-li se jí ale překlad zcela, objevuje tak něco nového, jiného. Chce-li se s tím vyrovnat, nestačí jen tvrzení k sobě přičlenit, je třeba pozměnit i svůj kód. Pokud by mohla filosofie nahlédnout na kód vlastní, dostala by se tak k reflexi, k jakési autoreferativnosti se všemi jejími problémy.

Filosofie mohou na sebe nahlédnout také díky těm faktům a tvrzením, které samy nedokázaly zašifrovat. K tomu jim mohou posloužit i pravidla logiky a diskursu, pokud se na nich ovšem shodnou. V krajním případě filosofičtí oponenti nemusí sami nic tvrdit, jejich vlastní kód jim postačuje – zábavné v tom případě je, pustí-li se do diskuse (tak dekonstrukce versus analytická filosofie).

Otázku, co filosofie jsou, lze zkoumat více prostředky. V zásadě můžeme vyjít z jejich dějin. V tom případě musíme předsadit jistou filosofií dějin, tedy opět jakousi formu filosofie. Filosofii historie dnes ale střídá mnohem skromnější filosofie historiografie, tedy teorie toho, jak se o minulosti lze vyjadřovat. Podobně v případě dějin filosofie bychom se mohli nadít samostatné teorie vyjadřování se o minulosti filosofií. A je otázka, nakolik je taková teorie na filosofiích nezávislá. V každém případě vstupujeme do dějin filosofie s jistou představou toho, co filosofií je a není. Nastává tak obdoba hermeneutického kruhu – a to s důsledkem stálého přehodnocování. Dějiny filosofie, dnes vlastně samostatný vědecký obor, navazují na filosofii samu jen menší částí. Objevily se ostatně až dost pozdě. Pokud by nám měly podat pozitivní výměr svého předmětu, překročily by svou kompetenci, ale přitom už svým výběrem a podáním alespoň jistý negativní výměr stanovují. Jejich výklad předpokládá hlediska jisté filosofie a těch je povícero.

Druhou krajností je přístup nikoli filosofický, ale filologický, který se snaží o přesný výklad užitých termínů, filiací, spojů a popisu kulturního a sociálního prostředí. Což je z hlediska určení předmětu dost málo. Na takto psané dějiny lze uplatnit všechna pravidla a metody filologie a ty jsou rozpracovány skutečně pečlivě. Dokonce tak, že splňují všechna kritéria tzv. vědeckého přístupu,

kumulaci vědění, a dokonce i Kuhnova paradigmata. Jakmile se však objeví někdo se zásadně novým přístupem, je spíše přijat širší veřejností než odborníky samotnými. Příkladem budiž Nietzsche se svým *Zrozením tragédie* a následující vyobcování tohoto muže z řad klasických filologů. Zpětně přijaty mohou být i práce nesplňující ani základní požadavky „vědecké“ redakce textu. Uvedu případ Waltera Benjamina, kdy i jeho oddaní přátelé z frankfurtské školy museli z těchto důvodů odmítnout jeho habilitační práci. Což nevadilo, aby sami o ní psali akademická pojednání, jistěže v akademické formě.

U dějin filosofie převažuje jejich výuková role jakožto uvedení do filosofie. Odtud množství jejích dějin, tenkých či tlustých, mnohosvazkových a kolísajících mezi filosofií a filologií. Existují však jistě i filosofové, pro které dějiny filosofie a starší originální díla východiskem nebyly. Tak Kant (obdobně jako Goethe) se omezil na četbu jedněch tehdy populárních dějin.²¹ Husserl znal dějiny filosofie (podle jeho žáka Lévinase) jedině z Überwegova přehledu. Rovněž Wittgensteinovy znalosti byly jen sporadické. Což je nepochybně v souladu s jejich zásadními převraty.

Jistěže mohou být dějiny filosofie a jednotliví filosofové inspirační. Ale jak? Fichte souhlasil s Kantovou teorií svobody, ale ten nesouhlasil s jeho. Ovšem Fichte prohlašoval, že rozumí Kantově filosofii lépe než její autor (totéž se domníval Kant o Platonovi). Inspirace dokonce může vycházet ze špatně pochopených pasáží, či dokonce chyb opisovačů a překladatelů. Tak můžeme například rozeznávat více Aristotelů – antického, arabského, scholastického atd. Celý další vývoj filosofie by byl pak jen řadou (plodných?) omylů. Dopltil na to i Kant.²² Tak v roce 1924 odhalil Julius Ebbinghaus,

²¹ Brucker, Jakob: *Kurze Fragen aus der philosophischen Historie von Anfang der Welt bis zur Gegenwart* I–VII, 1731–1736.

²² Až v roce 1984 Dieter Henrich zjistil, že Kant používal termín dedukce nikoli v logickém významu, ale v tehdy rozšířeném významu juristickém jako zjišťování legitimity nároku.

že *Kritika čistého rozumu* byla po více než sto let mylně chápána. Než i on svou interpretaci musel v roce 1954 poopravit. Což ovšem jistě nepopírá inspirativnost toho, co bylo špatně pochopeno – špatně pochopená informace nepřestává být informací.²³ V krajním případě tedy jakýkoli nesmysl, jednou otištěn, recensován či citován, může vstoupit do vědeckého pole.

Množí se práce, které vyšetřují jednotlivé pojmy, tvrzení, problémy bez ohledu na jednotlivé systémy. Filosofické pojmy mimo jednotlivé filosofie (tedy v popularisaci, ve výuce) nejsou však vlastně pojmy, spíše představy. Už proto se z nich nedá vybudovat nějaká rozumná sestava. Smysl nabývají jen v jednotlivých filosofích. Proto i každá z filosofí musí vazby pojmu svého slovníku vědomě pečlivě sledovat – odtud ony posuny významů termínů v jednotlivých filosofích. Tak J. G. Fichte za osmnáct let uveřejnil pět versí své *Wissenschaftslehre*.

Jsou-li filosofie subjektivní (asi tak, jako je subjektivní literatura), pak i jejich hodnocení musí být rovněž subjektivní (viz Fichte, Nietzsche). Co je reálné, pravdivé, si určují jednotlivé filosofie samy. Proč ne? Je to souvztažné s uměním – třeba romány, jakkoli různé, se vzájemně nevyklučují, konkurují si snad jen v originalitě, kvalitě a síle marketingu. Stejně jako filosofii, je a musí jich být více. Nedivme se Voltairovu názoru, že metafysika je pole pochybností a román duše.

Odstup

Podobně jako náboženství, přes veškerý ekumenismus či akademismus, je každá filosofie přesvědčena, a přesvědčena býti má, o své

²³ Ebbinghaus přišel na chybná čtení (snad i padělky Kanta) novokantiánci, ze kterých pak vyšel i N. Hartmann a M. Heidegger. Svou kritiku doplnil v letech padesátých (Ebbinghaus, Julius: Kant und das 20. Jahrhundert. In: *Studium Generale* 7, 1954, sešit 9, s. 513–524).

vylučnosti. To s sebou přináší ovšem jisté praktické těžkosti. Religionistika by měla být z tohoto důvodu pro jistotu provozována nevěřícími učenici, ale to je požadavek blížký názoru, že ideální sexuolog by měl být impotent – máme-li věřit F. B. Steinerovi. Filosof Russell obdobně navrhol, aby soudci rozvodových pří byli v zájmu nestrannosti vykleštěni. Nakolik je ale odstup agnostiků, skeptiků, kleštěnců, impotentů a – *last but not least* – postmoderních ironiků i jen srovnatelný s obecnem? Může odstup suplovat generalitu? Jaké jsou vlastnosti ideálního historika či znalce filosofie?

Nemá-li filosofie nic nad sebou, což je obecně přijímáno s výjimkou theologů a dnes i kulturologů, přijde ke slovu Aristotelova argumentace. Odmítáme-li filosofovat, tvrdil, činíme tak na základě jisté filosofie, tedy filosofujeme. I zamítavý postoj je tedy slučitelný s jistou filosofií. To lze vztáhnout i na Sokratova oponenta, který se o něm vyjádřil jako o muži, který nepřestává žvanit. Je pěkné, že tupci a impotenti mohou být proti své vůli filosofové, smutné je, že filosofové být musí. Žurnalistická postmoderna reaguje obdobně, uznává totiž právo filosofií na vzájemnou neslučitelnost. Existence metafysických filosofií je tak současně připouštěna i odsuzována.

Jednotlivé obory se mohou vyjadřovat o tvrzeních oborů jiných. Je to pak otázka úrovně popisu, jeho hledisek. Jakmile podrobíme nějaký obor, směr apod. například hledisku sociologie či antropologie, stavíme se nad něj a uplatňujeme hlediska, která on sám si neklade. Právo vyjadřovat se víceméně o všem si vyhrazuje filosofie – ale kterou si máme zvolit? Na jedné straně máme filosofie logiky, na druhé straně by se filosofie měly logice podřizovat. Které? Z této nepříjemné povinnosti se lze ovšem vykrotit postulováním logiky vlastní, viz například Marx, Barthes, Virilio. Máme filosofii práva, ale i to se samo občas vyjadřuje o filosofii, viz nešťastný osud Sokratův. Filosofii lze brát z hlediska antropologie, sociologie, historie atd., v tom případě je ona jejich předmětem – v jakém vztahu jsou potom filosofická antropologie a antropologie filosofie? Mezi fyziologicko-psychologická hodnocení bychom mohli zařadit